

Wioleta Gierszewska

OBCHODY ŚWIĄT NARODOWYCH W RWANDZIE JAKO PRZYKŁAD MASOWYCH RYTUAŁÓW POLITYCZNYCH

Współczesne przemiany geopolityczne, zwłaszcza po rozpadzie dwubiegunowego podziału świata, charakteryzują się przemianami społeczno-politycznymi w szeregu krajów, na różnych kontynentach, w różnych częściach świata. Jednym z krajów, w których tempo przeobrażeń, zwłaszcza w sferze społeczno-politycznej, jest szczególnie widoczne i które wzbudza zainteresowanie światowej opinii jest Rwanda¹. Żeby po znać przemiany zachodzące w świadomości politycznej Rwandyjczyków, trzeba zrozumieć rolę, jaką odgrywają w tej szczególnej transpozycji masowe rytuały polityczne, a zwłaszcza obchody świąt narodowych.

Celem artykułu jest próba określenia czy i w jakim stopniu rytualny charakter obchodów świąt narodowych w Rwandzie ma wpływ na integrację tamtejszego społeczeństwa, zwłaszcza w kontekście traumatycznych wydarzeń z 2004 r., oraz czy i jak przywódcy i politycy wykorzystują obchody świąt narodowych do realizacji bieżących celów politycznych.

Wydawałoby się, że rytuał polityczny, jako problem badawczy, jest częstym przedmiotem zainteresowania politologów, co skutkuje licznymi publikacjami na ten temat. Tymczasem po wnikliwej analizie literatury przedmiotu okazuje się, że jest to temat pojawiający się w publikacjach sporadycznie. Najczęściej przy definiowaniu rytuału politycznego autorzy korzystają z terminologii stworzonej przez antropologów kulturowych, etnologów, rzadziej nurtu socjologicznego i innych. Najbardziej znane i najczęściej cytowane defini-

¹ Rwanda jest państwem w Afryce Środkowowschodniej o powierzchni 26,4 tys. km². W 2016 r. zamieszkiwało ją 11,901 mln mieszkańców. Szerzej patrz m.in.: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html> [dostęp: 15.01.2019].

cje rytuałów znaleźć można w pracach Davida Kertzera czy Mircea Eliade². W polskim piśmiennictwie politologicznym definicje rytuału politycznego znajdujemy przede wszystkim w publikacjach Bohdana Szklarskiego, Macieja Szczurowskiego i Karoliny Churskiej-Nowak³. Wyżej wymienieni autorzy definiując rytuał zwracają uwagę na jego funkcję integracyjną. Rytuały, zwłaszcza masowe, jednoczą społeczeństwo wokół określonej idei politycznej. Celem działań rytualnych jest uświadomienie i umocnienie ludzi w przekonaniu o wspólnocie ich celów. Ważnym elementem, na który cytowani autorzy zwracają uwagę jest cykliczność podejmowania działań rytualnych i wykorzystanie w toku ich trwania stałych elementów, które w sposób szczególny kreują tożsamość danej społeczności.

W piśmiennictwie politologicznym Afryki Subsaharyjskiej, a zwłaszcza Rwandy i pozostałych państw Regionu Wielkich Jezior Afrykańskich, trudno doszukać się opracowań dotyczących rytuałów politycznych. Starając się dociec, jak miejscowe środowiska rozumieją istotę rytuału politycznego, autorka przeprowadziła wywiady wśród politologów z rwanadyjskich uniwersytetów w Kigali i Butare⁴, a także w kręgu rwanadyjskich działaczy politycznych, zarówno partii rządzącej, jak i partii opozycyjnych⁵ oraz członków parlamentu. W toku rozmów napotkała na dalekie od nurtu politologicznego definicje przedmiotowe, odnoszące się do zjawisk kulturowych przy wskazaniu, że głównym wyznacznikiem obrzędu rytualnego w sferze polityki jest jego sekwencyjność, powtarzalność pewnych czynności i zachowań. Przedstawiciele partii sprawującej władzę w Rwandzie opisywali rytuał polityczny, jako „sekwencję działań obejmujących gesty i przemówienia wykonywane zgodnie z ustaloną sekwencją bez żadnej innowacji czy kreatywności”⁶.

² D.I. Kertzer, *Rytuał, polityka, władza*, Warszawa 2010; M. Eliade, *Sacrum i profanum*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1996.

³ M. Szczurowski, *Mity, rytuały, symbole a żołnierz polski w przestrzeni politycznej II wojny światowej*, Toruń 2013, s. 32; K. Churska-Nowak, *Rytuały polityczne w demokracji masowej*, Poznań 2009, s. 82; B. Szklarski (red.), *Mity, symbole i rytuały we współczesnej polityce: szkice z antropologii polityki*, Warszawa 2008.

⁴ W Rwandzie autorka prowadziła konsultacje naukowe i kwerendy biblioteczne na Christian University w Kigali oraz w National University of Rwanda w Butare.

⁵ Ważną część badań stanowiły zebrane podczas wywiadów relacje członków partii rządowej The Rwandan Patriotic Front oraz partii opozycyjnych Democratic Green Party i United Democratic Forces of Rwanda.

⁶ Fragment relacji polityka z partii rządowej The Rwandan Patriotic Front z dnia 13.12.2018 r.

Sądzić należy, że ze względu na sposób sprawowania władzy w Rwandzie, respondenci – świadomie lub mniej świadomie – uciekali od bezpośredniej odpowiedzi na pytanie o wykorzystywanie rytuałów w praktyce politycznej. Starali się pobieżnie definiować problem utożsamiając rytuał polityczny z rytuałem kulturowym. Wystrzegali się odniesień do aktualnej polityki państwa. Unikali mówienia o rytuale politycznym, ponieważ musieliby odnieść się do praktyki władz państwami, a to mogłoby zagrozić ich bezpieczeństwu. Podobne opinie jak działacze polityczni wyrażali pracownicy Uniwersytetu Makarere w Ugandzie i Uniwersytetu Narodowego w Rwandzie. To wyjaśnia dlaczego naukowcy i politycy wypowiadający się na wskazany temat zastrzegali sobie anonimowość.

Na potrzeby niniejszego opracowania autorka wykorzystwała przede wszystkim niepublikowane w Europie dokumenty z Narodowego Archiwum Rwandy⁷, ponadto, wspomniane już, relacje oraz wypowiedzi rwandyjskich i ugandyjskich naukowców, przedstawicieli nauk społecznych, głównie politologów oraz członków parlamentu rwandyjskiego i działaczy partii politycznych. Uzupełnienie stanowią materiały archiwalne pochodzące ze stron internetowych rwandyjskiej administracji rządowej oraz partii i ugrupowań politycznych.

Mimo braku jasno sformułowanych definicji rytuału politycznego zarówno politolodzy, jak i politycy rwandyjscy zgadzają się co do jednego. Ma on do odegrania szczególną rolę w procesie poszukiwania tożsamości narodowej i integracji społeczeństwa. Wspólne celebracje o charakterze politycznym umacniają i tworzą silne więzi między ludźmi, zwłaszcza w obszarze lokalnych społeczności. Wieź oparta jest na wspólnym przeżywaniu historii narodu, stanowi podłoże kształtowania postaw patriotycznych i wychowania patriotycznego narodu. Uroczystości tego rodzaju, przede wszystkim poprzez odwołanie się do narracji historycznej, integrują społeczeństwo.

⁷ National Archives of Rwanda to Narodowe Archiwum mające siedzibę w Kigali. Archiwum posiada w zasobie dokumenty już z lat 30. XX w. (czasy kolonialne). Niemiej większość najwcześniejszych zespołów akt pochodzi z lat 70. ubiegłego stulecia. W tym okresie rząd rwandyjski zaczął gromadzić dużą ilość dokumentów administracyjnych. Podczas ludobójstwa w Rwandzie w 1994 r. zniszczono znaczną część dokumentacji archiwalnej. W 2000 r. rozpoczęto odbudowę archiwów państwowych. Współcześnie w skład zasobu wchodzi korespondencje, raporty, protokoły, listy prasowe, telegramy, memoranda, kodeksy karne, sprawozdania finansowe i z działalności rządu, sprawozdania polityków i naukowców z konferencji zarówno krajowych, jak i regionalnych dotyczących szeroko rozumianej polityki regionu Wielkich Jezior Afrykańskich.

Do najważniejszych świąt w Rwandzie, których obchodom nadaje się szczególną formę rytualną, należą: Dzień Niepodległości przypadający na 1 lipca, Dzień Bohaterów Narodowych obchodzony 1 lutego, Dzień Wyzwolenia 4 lipca oraz Dzień Pamięci Zagłady Narodowej, czyli obchody ludobójstwa w Rwandzie datowane na 7 kwietnia⁸. Rocznice wszystkich świąt odnoszą się do ludobójstwa. Ideą każdego rytuału politycznego w Rwandzie jest: po pierwsze, upamiętnienie święta, jego znaczenia, zjednoczenie narodu wokół idei święta; po drugie, przeciwdziałanie ludobójstwu; po trzecie, legitymizacja władzy. Po odzyskaniu niepodległości 1 lipca 1962 r. Rwandyjczycy co roku celebrują ten dzień, odwołując się przede wszystkim do negacji kolonializmu oraz szanowania tradycji historii ustnej, twórczości artystycznej i rzemieślniczej w Rwandzie⁹.

⁸ Presidential Order O N°42/03 of 30/06/2015 Determining Official Holidays, http://www.mifotra.gov.rw/fileadmin/templates/downloads/laws/presidential_laws/Official_Gazette_no_Special_bis_of_30.06.2015-Copy.pdf [dostęp: 5.01.2019].

⁹ Baributsa Maniragaba, Commemoration 20 Anniversaire de L'indépendance Nationale du Rwanda, Report/ Series: Box-166, Date: 1982. Kigali, National Archives of Rwanda, *Principales Réalisations de l'Action Culture au Rwanda Depuis l'Indépendance*. Report/ Series: Box-165, Date: 24.04.1989. Kigali, National Archives of Rwanda. W ostatnich latach, przy okazji obchodów Dnia Niepodległości, coraz liczniejsze grono naukowców poddaje krytyce rwandyjską niezależność. Na przykład badacz ideologii ludobójstwa w Rwandzie, Tom Ndaïro, ze względu na konflikty i podziały wywołane w społeczeństwie tuż po wyzwoleniu, nazwał obchody Dnia Niepodległości „fałszywą niezależnością”. Ndaïro stwierdził, że Rwandyjczycy nie powinni świętować niezawisłości, gdyż Belgowie przekazali władzę grupie rasistów i faszystów skupionych w Parmehutu (Ruch Emancypacji Hutu). Partia ta została stworzona, by służyć interesom kolonizatorów. Cytowany autor uważa, że niepodległość nie oznaczała wolności w Rwandzie. Podziały doprowadziły do nienawiści w szkołach i miejscach pracy, skutkując ostatecznie ludobójstwem w 1994 r. Szerzej patrz: <https://www.newtimes.co.rw/news/independence-day-did-rwanda-really-gain-independence-july-1-1962> [dostęp: 5.01.2019]; także: <https://www.salzburgglobal.org/index.php?id=949&userID=34726&eventID=8265> [dostęp: 5.01.2019]. Już w latach 1963–1964 oraz 1972–1973 w Rwandzie trwały walki etniczne, w wyniku których doszło do masowej migracji ludności do państw ościennych Ugandy i Burundi. W 1973 r. Juvénal Habyarimana pod hasłem złagodzenia konfliktów etnicznych doprowadził do bezkrwawego zamachu stanu. Christophe Ndagali oraz Senwaga Muhinda w raporcie: *Principales Réalisations de l'Action Culture au Rwanda Depuis l'Indépendance* z 1989 r., między innymi ze względu na konflikty o podłożu etnicznym określili 1973 r. jako rewolucję moralną, w wyniku której intelektualiści doświadczyli konieczności ponownego odkrycia głębokiej tożsamości Ruandyjczyków w kontekście stosunków międzykulturowych i międzyetnicznych na regionalnym i międzynarodowym poziomie krajowym. Według rwandyjskich intelektualistów już w tym czasie koniecznym było poprowadzenie racjonalnej polityki rozwoju w zakresie ochrony tożsamości kulturowej ludu rwandyjskiego. Z dokumentów archiwalnych wynika, że jedną z przyczyn dalszej tragicznej historii kraju było zlekceważenie tych uwag i prowadzenie polityki

Ważnym świętem dla Rwandyjczyków jest Narodowy Dzień Bohaterów przypadający na dzień 1 lutego¹⁰. Ogólnokrajowe obchody Dnia Bohaterów Narodowych rozpoczynają się wcześniej rano. Obchody rozpoczyna defilada wojskowa, następnie zostaje odegrany hymn narodowy i wówczas następuje wciągnięcie flagi państwowej na maszt. Rytmiczna gra na bębnach ma na celu spotęgowanie powagi uroczystości. Istotnym elementem rytuału jest ceremonia złożenia wieńców, która ma miejsce w Mauzoleum Bohaterów w stolicy kraju w Kigali. Biorą w niej udział: prezydent, dostojnicy państwowi i członkowie rodzin bohaterów narodowych¹¹. Kolejnym punktem obchodów są przemówienia przedstawicieli rządu. Obchody kończą uroczyste śpiewy i tańce.

Głównym hasłem obchodów Narodowego Dnia Bohaterów w 2016 r. było: „Dążyć do heroizmu. Budować lepszą przyszłość”. Według byłego premiera Rwandy – Anastase Murekezi, jest to ważne przesłanie nie tylko dla współczesnych, ale i przyszłych pokoleń. Patriotyzm pełni ważną rolę w zjednoczeniu społeczeństwa, odbudowie państwa i kształtowaniu postaw obywatelskich. Były premier podczas przemówienia na obchodach w 2016 r. podkreślił pamięć rwandyjskich bohaterów, których dzieli się w Rwandzie na: Imanzi, Imena i Ingenzi. Do kategorii „Imanzi” należy m.in. założyciel Rwandan Patriotic Front (RPF)¹² gen. Fred Gisa Rwigema, który zginął w czasie walki wyzwolenczej. Do „Imena” zaliczani są: Król Charles Rudahigwa Mutara III (Charles Leon Pierre), Michael Rwagasana, Agatha Uwiringiyimana, Niyitegeka Felesita oraz uczniowie Nyange Secondary School w dzielnicy Ngororero. Uczniowie:

dzielącej naród. Szerzej: Christophe Ndangali, Senwaga Muhinda, Principales Réalisations de l'Action Culture au Rwanda Depuis l'Indépendance. Report/Series: Box-165, Date: 24.04.1989. Kigali, National Archives of Rwanda; Baributsa Maniragaba, Commemoration 20 Anniversaire de l'Indépendance Nationale du Rwanda, Report/ Series: Box-166, Date: 1982. Kigali, National Archives of Rwanda, Principales Réalisations de l'Action Culture au Rwanda Depuis l'Indépendance. Report/ Series: Box-165, Date: 24.04.1989. Kigali, National Archives of Rwanda.

¹⁰ Rwandyjscy bohaterowie narodowi to generał major Fred Gisa Rwigyema, król Mutara Rudahigwa, Charles Rudahigwa, Michel Rwagasana, uczniowie szkoły średniej w Nyange, Felicite Niyitegeka, Agathe Uwiringiyimana. Większość z nich została zamordowana podczas ludobójstwa w Rwandzie. Grono bohaterów narodowych obejmuje także Nieznanego Żołnierza, który reprezentuje wszystkich znanych i nieznanych żołnierzy, którzy zginęli w walce o wyzwolenie kraju spod reżimu Hutu. Komisja Narodowych Bohaterów nieustannie pracuje nad identyfikacją większej liczby osób, które zasługują na zaszczytny ten tytuł. Szerzej: <https://anydayguide.com/calendar/1735> [dostęp: 28.12.2018].

¹¹ <https://anydayguide.com/calendar/1735> [dostęp: 30.12.2018].

¹² Rwandan Patriotic Front (RPF) – rządząca partia polityczna w Rwandzie od 1994 r. Liderem partii jest prezydent Rwandy Paul Kagame.

Bizimana Sylvestre, Mukambaraga Beatrice Ndemeye Walensa, Benimana Herene, Mukarutwaza Seraphine, Uwitwa Ferdinand i Mujawamahoro Marie Chantal, którzy zostali zabici 18 marca 1997 r. przez milicję Hutu. Co roku dodatkowo obchodzi się również święto Narodowych Bohaterów „Imena”. Z kolei do trzeciej kategorii „Ingenzi” należą wszyscy, nadal żywi bohaterowie¹³.

Kolejnym świętem narodowym, którego obchody noszą znamiona masowego rytuału politycznego, jest Dzień Wyzwolenia przypadający na 4 lipca. To dzień, w którym ustały walki ludobójcze w 1994 r. Zgodnie z retoryką obecnego rządu Dzień Wyzwolenia upamiętnia wydarzenie związane z wkroczeniem do stolicy oddziałów pod dowództwem Paula Kagame, który następnie przejął kontrolę nad Rwandą i zakończył ludobójstwo¹⁴. Główne obchody mają zazwyczaj miejsce na stadionie narodowym w Kigali. Do tradycji należy, że rozpoczyna je defilada wojskowa przy akompaniamencie orkiestry. Dalej następuje wciągnięcie flagi państwowej na maszt i odegranie hymnu narodowego. Następnie mają miejsce wystąpienia dostojników państwowych. Ważną częścią kończącą zazwyczaj uroczystości są tradycyjne tańce i śpiewy.

Sedno obchodów stanowią przemówienia prezydenta do narodu. To ewidentny przykład wykorzystywania rytuału politycznego dla legitymizacji władzy. Paul Kagame podczas obchodów Dnia Wyzwolenia zawsze podkreśla ogrom cierpień narodu i strat, jakie przyniosło ludobójstwo w każdej sferze życia społecznego. Jednocześnie podkreśla, że Rwandyjczycy obecnie są szczęśliwi, że polityka władz Rwandy przynosi ewidentne pożądane skutki. Tak więc Dzień Wyzwolenia dotyczy w dużym stopniu świętowania postępu. Po latach prowadzenia konsekwentnej polityki w zakresie sprawiedliwości społecznej i narodowej, powszechnego pojednania, Rwanda jest w dużej mierze wolna od podziałów etnicznych, które w przeszłości doprowadziły do eksterminacji znacznej części narodu¹⁵. Prezydent Kagame konsekwentnie, co roku, podczas uroczystości wykorzystuje przeszłość historyczną w retoryce swoich przemówień, których celem jest uzyskanie społecznej akceptacji dla sprawowanej przez niego władzy i umocnienia w społeczeństwie mitu dobrego przywódcy.

¹³ W. Gierszewska, *Komentarz: Dzień patriotyzmu w Rwandzie*, 2016, <http://www.pcsa.org.pl/products/komentarz-dzien-patriotyzmu-w-rwandzie/> [dostęp: 3.01.2019].

¹⁴ <https://www.npr.org/2017/07/04/535470960/liberation-day-what-july-4-means-to-rwanda> [dostęp: 3.01.2019].

¹⁵ <https://www.npr.org/sections/parallels/2017/07/04/535501938/the-other-country-where-july-4-is-a-national-holiday> [dostęp: 4.01.2019].

Przykładem zabiegów socjotechnicznych jest retoryczne pytanie zadane przez prezydenta podczas kolejnych obchodów Dni Wyzwolenia: „Z czego przede wszystkim wyzwolili się Rwandyjczycy?”. I Kagame natychmiast odpowiedział: „Pozbawialiśmy się złego przywództwa, złych praktyk, walki z ludźmi, którzy w negatywny sposób wspierali przywódców Rwandyjczyków, którzy zabijali Rwandyjczyków”¹⁶. Jednocześnie Paul Kagame wykorzystuje obchody do ustosunkowania się na zarzuty dotyczące braku demokracji w Rwandzie¹⁷. Krytykując Zachód m.in. stwierdził: „Ten, który mówi mi, by pamiętać o swobodach dla Rwandyjczyków, odmawiał ich Rwandyjczykom przed rozpoczęciem walki wyzwoleniczej. Wspierali morderców Rwandyjczyków, niektórzy nadal wspierają ich do tej pory. Do tej pory Ci, którzy zabili Rwandyjczyków, ci, którzy dopuścili się ludobójstwa są tutaj w Rwandzie, nadal się ukrywają i są wspierani przez tych, którzy wspierali ich jeszcze dawno temu”¹⁸.

Podczas rytualnych obchodów świąt społeczeństwo spotka się z politykami i działaczami społecznymi. Rozmawiają o znaczeniu niepodległości dla Rwandyjczyków, o osiągnięciach w różnych obszarach życia. Spotkania służą też dzieleniu się pomysłami na temat tego, co można zrobić w celu poprawy jakości życia społeczeństwa¹⁹.

Jednym z najważniejszych masowych rytuałów politycznych dla Rwandyjczyków są obchody Dnia Pamięci Zagłady Narodowej, którym towarzyszą Obchody Ludobójstwa z 1994 r. Rytualne obchody co roku rozpoczyna prezydent Kagame wraz z Pierwszą Damą Jeannette Kagame, składając wieniec na miejscu pochówku ponad 250 tys. ofiar ludobójstwa i rozpalając Ognisko Pamięci w Centrum Pamięci o Ludobójstwie Gisozi w Kigali. W ten sposób prezydent inauguruje Tydzień Żałoby i sto dni upamiętnienia.

Jak już wspomniano, ważnym elementem rytuału politycznego w Rwandzie są przemówienia prezydenta do narodu. Jednym z celów tych przemówień jest jednoczenie narodu. Przykładem tego jest przemówienie Paula Kagame wygłoszone podczas obchodów 20. rocznicy ludobójstwa. Zabierając głos prezydent m.in. powiedział, że „po 1994 roku nasi ludzie byli całkowicie załamani, ale dokonaliśmy trzech podstawowych wyborów, które prowadzą nas do dnia

¹⁶ <http://paulkagame.com/?p=4220> [dostęp: 5.01.2019].

¹⁷ Szerzej o nękaniach, zastraszaniach opozycji A. Sundaram, *Złe wieści. Ostatni niezależni dziennikarze w Rwandzie*, tłum. I. Noszczyk, Wołowiec 2016, s. 44.

¹⁸ <http://paulkagame.com/?p=4220> [dostęp: 5.01.2019].

¹⁹ <http://www.newtimes.co.rw/> [dostęp: 14.01.2019].

dzisiejszego. Pierwszy ważny wybór to, że zdecydowaliśmy się zostać razem. Kiedy uchodźcy wrócili do domu – zdecydowaliśmy się być razem. Kiedy wypuściliśmy podejrzanych o ludobójstwo w oczekiwaniu na Gacaca²⁰ – zdecydowaliśmy się być razem. Kiedy uchwaliliśmy konstytucję, która wykracza poza politykę opartą na podziale i zakorzeniła prawa kobiet, jako pełnoprawnych partnerów w budowaniu narodu, po raz pierwszy – zdecydowaliśmy się być razem. Kiedy rozszerzyliśmy wszechstronną edukację i świadczenia zdrowotne na wszystkich naszych obywateli – zdecydowaliśmy się być razem. Drugim ważnym wyborem była decyzja stania się odpowiedzialnym wobec siebie. Decentralizując władzę i podejmowanie decyzji w miastach i na wzgórzach w całym kraju – rozliczamy się. Kiedy współpracujemy z partnerami na rzecz rozwoju, aby zapewnić, że ich wsparcie przynosi korzyści wszystkim naszym obywatelom – rozliczamy się. Kiedy sankcjonujemy urzędnika, bez względu na to, jak wysoko postawiony, kto nadużywa swojej władzy lub angażuje się w korupcję – ponosimy odpowiedzialność. W rezultacie nasi obywatele oczekują więcej od rządu i zasługują na to. Trzecim zaś to, że zdecydowaliśmy się myśleć o sobie jako o wielkim narodzie. (...) Kiedy Rwandyjczycy wyzwolili nasz kraj – wierzyliśmy w swą wielkość. Kiedy stworzyliśmy wizję Rwandy 2020 i zobowiązaliśmy się do realizacji naszych celów rozwojowych – uważaliśmy się za wielkich. Kiedy postanowiliśmy sprawić, by Rwanda była atrakcyjna dla biznesu – myśleliśmy o sobie, jako o wielkich. Kiedy zainwestowaliśmy w sieć szerokopasmową, która dociera do wszystkich naszych 30 dzielnic – myśleliśmy, że jesteśmy wielcy. Kiedy staliśmy się regularnym uczestnikiem misji pokojowych ONZ i Unii Afrykańskiej – wierzyliśmy, że jesteśmy wielcy”²¹.

Z powyższego jasno wynika jak ważnym elementem celebrowania świąt narodowych jest podkreślanie osiągnięć współczesnego rządu, rozwoju państwa, a przede wszystkim zjednoczenie narodu. Paul Kagame wykorzystuje obchody ludobójstwa do legitymizacji władzy, korygowania relacji z Zachodem

²⁰ Gacaca stanowi tradycyjną formę rozwiązywania konfliktów w tradycji rwandyjskiej. W świadomości Rwandyjczyków funkcjonowały jako nieformalne wiejskie trybunały ludowe. Termin „gacaca” w języku kinyarwanda oznacza „sprawiedliwość na trawie”. W czasach przedkolonialnych sądy „gacaca” opierały się na koncepcji rozwiązywania sporów dotyczących kwestii, takich jak dziedziczenie, posiadania krów, prawo do użytkowania ziemi, spraw małżeńskich. Sądy Gacaca powstały w Rwandzie w marcu 2001 r. w celu odciążenia sądów powszechnych po ludobójstwie w Rwandzie i ukaraniu sprawców za dokonane zbrodnie.

²¹ Szerzej: http://www.gov.rw/newsdetails2/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=642&cHash=757dfe82a3bb4c2b1f9bbc2604186f81 [dostęp: 14.01.2019].

dem i uzasadniania swoich decyzji politycznych. Podczas wspomnianej 20. rocznicy Kagame podkreślił: „Ta ideologia istniała już w XIX w., a następnie została ugruntowana przez francuskich misjonarzy, którzy osiedlili się tutaj. Dwa tysiące lat historii Rwandy sprowadzono do serii karykatur opartych na fragmentach biblijnych i mitach przekazywanych podróżnikom. Kolonialna teoria społeczeństwa rwandyjskiego twierdziła, że wrogość między „Hutu”, „Tutsi” i „Twa” była trwała i konieczna. Przy pełnym udziale urzędników belgijskich i instytucji katolickich ta wymyślona historia stała się jedyną podstawą organizacji politycznej, tak jakby nie istniał inny sposób zarządzania i rozwoju społeczeństwa”²². Dalej Kagame oświadczył: „Afrykanie rezygnują już z bycia zakładnikami niskich oczekiwań świata. Słuchamy i szanujemy poglądy innych. Ale ostatecznie musimy być odpowiedzialni za siebie. (...) Rwanda miała być państwem upadłym. Mogliśmy stać się stałym protektoratem U.N, z niewielką nadzieją na odzyskanie naszej narodowości. Mogliśmy pozwolić, aby kraj był fizycznie podzielony, z grupami uznanymi za niezgodne, przydzielonymi do różnych zakątków. Moglibyśmy pochłonąć niekończącą się wojnę domową z niekończącymi się strumieniami uchodźców, a nasze dzieci byłyby chore i niewykształcone. Ale tak się nie skończyło. Tym, co zapobiegało tym alternatywnym scenariuszom, były wybory mieszkańców Rwandy”²³.

Dla społeczeństwa rwandyjskiego eksterminacja z 1994 r. jest kwestią nadal żywą, czego dowodzi przemówienie prezydenta z 7 kwietnia 2018 r. Kagame stwierdził wówczas, iż mimo upływu czasu pamięć w Rwandzie jest wciąż świeża, ponieważ wiąże się z naturą rwandyjskiego społeczeństwa. Wraz z każdą rocznicą Rwandyjczycy stają twarzą w twarz z historią i uczą się raz jeszcze, jak z nią żyć²⁴.

W Rwandzie dramaturgia i siła oddziaływania rytuałów politycznych, zwłaszcza związanych z aktami ludobójstwa, jest bardzo silna. Uroczystościom upamiętnienia zbrodni uśmiercania towarzyszą wyświetlane masowo w rwandyjskiej telewizji drastyczne sceny aktów mordy w 1994 r., mające podkreślić traumatyczność tamtych wydarzeń. Pamięć historyczna kształtowana w mediach (radiu, telewizji) oraz uznana w systemie oświaty i edukacji (szkolnictwie) jest zgodna z retoryką rządu. Sceny ludobójstwa przedstawiane masowo podczas obchodów tychże uroczystości nie są cenzurowane. Zatem już najmniejsze dzieci zmuszane są do oglądania niezwykle drastycznych obrazów. Nauczycie-

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ <http://paulkagame.com/?p=12702> [dostęp: 10.01.2019].

le apelują, iż poprzez oglądanie makabrycznych filmów w telewizji, psychika dzieci wymyka się spod kontroli pedagogów²⁵. Filmy z tego rodzaju treściami są w Rwandzie wyświetlane przez cały rok. Jednakże podczas uroczystości ich emisja odbywa się na masową skalę²⁶.

O szczególnej formie i oddziaływaniu sacrum podczas rytualnych obchodów świąt narodowych w Rwandzie świadczy powszechne zjawisko wpadania uczestników celebracji w swoisty trans. Na poszczególne sekwencje uroczystości zebrani często reagują zalewaniem się płaczem i innymi przejawami emocji. Część autorów, między innymi hinduski dziennikarz Anjan Sundaram twierdzi, że celem wspomnianych uroczystości jest przekazanie pamięci, która wiąże się z cierpieniem. Te uroczystości nie leczą ran, a jedynie wzmagają traumę Rwandyjczyków²⁷.

Tego rodzaju stanowisko jest mocno dyskusyjne. Trudno zgodzić się z tezą, że upamiętnienie ludobójstwa w Rwandzie polega na upamiętnieniu przemocy. Natomiast jest faktem, że podczas corocznych obchodów zbrodni eksterminacji, na stadionie narodowym gromadzi się tysiące obywateli, którym organizatorzy uroczystości wyświetlają filmy obrazujące morderstwa. Podczas seansów tłum wpada w traumatyczny zbiorowy amok²⁸. Z drugiej strony prezydent Kagame podczas obchodów dnia ludobójstwa w 2018 r. mówił: „Przypomina się, że jeśli nie zachowamy czujności, może się to powtórzyć. Przypomina nam się, co musimy zrobić, aby zapewnić, że ludobójstwo nigdy się nie powtórzy. [...] Historia uczy nas, że nawet po tym, jak fakty historyczne są dostępne dla wszystkich, niektórzy nadal będą zniekształcać fakty. Musimy ciągle odbudowywać nasze życie, zjednoczyć i odbudować społeczeństwo Ruandy. Nie możemy pozostać zakładnikami naszej historii”²⁹.

Co ważne, forma celebrowania obchodów ludobójstwa, która może bulwersować Europejczyków nie bulwersuje Rwandyjczyków. Istotnym pytaniem jest czy ta forma indoktrynacji w edukacji społecznej jest słuszna, czy nie? Niekoniecznie mieści się ona w kanonach europejskiego kręgu kulturowego,

²⁵ A. Sundaram, *op.cit.*, s. 31, 44.

²⁶ *Ibidem*, s. 23, 44.

²⁷ *Ibidem*, s. 30–31.

²⁸ *Ibidem*, s. 32. Informacje na temat traumatycznej scenerii obchodów zostały potwierdzone w relacjach miejscowych misjonarzy podczas badań terenowych prowadzonych w Ugandzie i Rwandzie.

²⁹ <http://paulkagame.com/?p=12702> [dostęp: 10.01.2019].

ale prawdopodobnie przynosi skutek w Rwandzie, bo jest akceptowana przez większość tamtejszego społeczeństwa. Każdą formę ładu zarówno politycznego, jak i społecznego legitymizują wartości odpowiednie dla kultury danego społeczeństwa. Mimo pewnych różnic kulturowych rola tej irracjonalnej sfery polityki jest zbliżona we wszystkich kulturach. Celem konstruktorów mitów, symboli i rytuałów w polityce jest wpływanie na społeczeństwo, oddziaływanie na masy tak, by uzyskać określony cel polityczny. W tym dążeniu politycy odwołują się do sfery emocjonalnej, wprowadzając i umacniając porządek społeczny oraz odpowiadające im wzorce moralne. Istotną rolę w tym procesie pełni rytuał polityczny. To właśnie dzięki uczestnictwu w obrzędach politycznych obywatele identyfikują się z ideami politycznymi. Rytuały integrują zbiorowość, nadają sens jej istnieniu, wspólne znaczenie jej działaniom. Dają poczucie ładu społecznego oraz symboliczne gwarancje.

Rolą rytuałów politycznych w Rwandzie po odzyskaniu niepodległości było odwołanie do korzeni i negacja kolonializmu. Jednocześnie funkcjonująca wówczas urzędnicza propaganda służyła uświadamianiu społeczeństwu niebezpieczeństwa zagrażającego ze strony Tutsi. Po ludobójczej wojnie 1994 r., celem rytuałów politycznych stało się upamiętnienie tragedii, umocnienie mitu przywódcy kraju Paula Kagame, jako wybawiciela narodu, dobrego przywództwa i legitymizacja władzy rządzących. Kluczem do zrozumienia masowego rytuału politycznego Rwandy jest jego treść, symbolika, dramaturgia i funkcja, jaką odgrywa w kreowaniu polityki. Rocznicowe obchody ludobójstwa, obchody dnia bohaterów narodowych i inne święta narodowe Rwandy są specyficzną formą aktywności, w której społeczeństwo odcina się od codzienności i zanurza w swoistą sferę sacrum. Wspólne działania w przestrzeni publicznej pozwalają jednocześnie na indywidualne przeżycie emocji związanych z upamiętnieniem. Ta pamięć o zmarłych stanowi część politycznej teraźniejszości. Uczestnictwo w obchodach poświęconych pamięci otwiera uczestników na poznanie, którego podstawą zdecydowanie nie jest *logos*, a *mythos*. Z kolei „pożywką” dla mitów politycznych jest wiedza naukowa.

Święta narodowe w Rwandzie różnią się nieco sferą profanum (organizacyjno-porządkową), jednak sfera sacrum jest jednakowa dla wszystkich masowych rytuałów politycznych Rwandy. Politycy odnoszą się do wydarzeń związanych z ludobójstwem i jego upamiętnieniem oraz przywołaniem wspomnień. Rząd dokłada wszelkich starań do tego, by trauma wydarzeń z 1994 r. była nadal żywa, przez co każde z świąt przypomina o tragedii, co w rzeczy-

wistości wzmaga częstotliwość i cykliczność obchodów. Rwandyjscy politycy, jako konstruktorzy mitów politycznych bazują na tych rytuałach politycznych przedstawiając tragedię eksterminacji, jako stanowiący ważną część teraźniejszości nadal niezamknięty rozdział. Cykliczność rytuałów politycznych ma za zadanie legitymizować działania obecnej władzy³⁰. Sensem rytuałów politycznych Rwandy jest upamiętnienie święta, zjednoczenie narodu wokół jego idei, zapobieganie ludobójstwu oraz legitymizacja władzy.

Według byłego premiera Rwandy, Pierre Damien Habumuremyi, który pełnił swój urząd w latach 2011–2014 celebrowanie świąt narodowych to okazja dla Rwandyjczyków do upamiętnienia tych, którzy oddali życie, aby uwolnić i zjednoczyć Rwandę oraz tych, którzy nadal niestrudzenie łączą swoje wysiłki w odbudowie państwa narodowego. Obchody stanowią również okazję do oceny osiągnięć tak narodu, jak i władz politycznych w ostatnich latach³¹.

Z opisanych masowych rytuałów politycznych Rwandy jawi się obraz „idealistycznej wizji państwa, w której Paul Kagame wciela się w rolę wybawiciela narodu. Rząd kierowany przez byłego przywódcę rebeliantów, Paula Kagame’go, który powstrzymał ludobójstwo dąży do skonstruowania nowej Rwandy, gdzie ideologia nienawiści jest pochowana wraz z ciałami ofiar³². Z badań terenowych w Rwandzie wynika, że Paul Kagame jest silnym prezydentem, który budzi respekt. Ta siła pozwala utrzymać społeczeństwo w ryzach³³. Niemniej jednak historia Rwandy, choćby ze względu na zniszczone akta archiwalne podczas ludobójstwa³⁴, jak również utrudnienia Rwandyjskiego rządu w badaniu tych kwestii pozostaje kwestią niezamkniętą dla wielu badaczy tej problematyki³⁵.

³⁰ M. Szczerkowski, op.cit., s. 34.

³¹ W. Gierszewska, *Komentarz: Dzień patriotyzmu w Rwandzie*, 2016, <http://www.pcsa.org.pl/products/komentarz-dzien-patriotyzmu-w-rwandzie/> [dostęp: 10.01.2019].

³² <https://www.theguardian.com/world/2013/may/12/rwanda-genocide-20-years-on> [dostęp: 9.01.2019].

³³ Relacja pracowników z National University of Rwanda z dnia 13.12.2018 r.

³⁴ Z relacji pracownika National Archives Center w Kigali wynika, że wiele dokumentów archiwalnych zostało zniszczonych podczas wojny w 1994 r. Relacja z dnia 10.12.2018 r.

³⁵ Należy pamiętać, że wojska Paula Kagame po zakończeniu eksterminacji w Rwandzie w 1994 r. dokonały równie okrutnych rzezi, masakr, tortur i gwałtów na terenie Demokratycznej Republiki Kongo. Sam prezydent jest oskarżany o nieprzestrzeganie praw człowieka, prowadzenia polityki strachu oraz represje wobec opozycji. Również kwestie ludobójstwa Rwandy zdają się nie być szczegółowo wyjaśnione. Wydarzenia te wzbudzają wiele kontrowersji.

Bibliografia

- Churska-Nowak K., *Rytuały polityczne w demokracji masowej*, Poznań 2009.
- David I. Kertzer D.I., *Rytuał, polityka, władza*, Warszawa 2010.
- Eliade M., *Sacrum i profanum*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1996.
- Napiórkowski M., *Władza wyobraźni. Kto wymyśla, co zdarzyło się wczoraj*, Warszawa 2014.
- Sundaram A., *Złe wieści. Ostatni niezależni dziennikarze w Rwandzie*, tłum. I. Noszczyk, Wołowiec 2016.
- Szczurowski M., *Mity, rytuały, symbole a żołnierz polski w przestrzeni politycznej II wojny światowej*, Toruń 2013.
- Szklarski B. (red.), *Mity, symbole i rytuały we współczesnej polityce: szkice z antropologii polityki*, Warszawa 2008.

Relacje:

- Relacje z Christian University w Kigali, National University of Rwanda w Butare.
- Relacje pracowników Makarere University z Kampali.
- Relacje przedstawicieli rwandyjskich partii politycznych, a zwłaszcza członków partii rządowej Rwandan Patriotic Front.
- Relacje członków parlamentu Rwandy.
- Relacja pracownika National Archives Center w Kigali.

Dokumenty archiwalne

- Maniragaba B., *Commemoration 20 Anniversaire de L'Independence Nationale du Rwanda*, Report/ Series: Box-166, Date: 1982. Kigali, National Archives of Rwanda.
- Principales Réalisations de l'Action Culture au Rwanda Depuis l'Indépendance*. Report/ Series: Box-165, Date: 24.04.1989. Kigali, National Archives of Rwanda.
- Authors: MINESUPRES. Ndangali Ch., Muhinda S., *Principales Réalisations de l'Action Culture au Rwanda Depuis l'Indépendance*. Report/ Series: Box-165, Date: 24.04.1989. Kigali, National Archives of Rwanda.
- Presidential Order O N°42/03 of 30/06/2015 Determining Official Holidays.

Netografia

W. Gierszewska, *Komentarz: Dzień patriotyzmu w Rwandzie*, 2016, <http://www.pcsa.org.pl/products/komentarz-dzien-patriotyzmu-w-rwandzie/>.

Strony www:

www.gov.rw.

www.paulkagame.com.

www.mifotra.gov.rw.

www.anydayguide.com/calendar/.

www.pcsa.org.pl.

www.newtimes.co.rw.

www.newsofrwanda.com.

www.theguardian.com.

www.npr.org.

SUMMARY

The contemporary geopolitical changes, especially after the collapse of bipolar world distinction, are characterized by socio-political changes in many countries of different continents. One such country which pace of changes, especially in the socio-political area, is especially visible and draws attention from throughout the world is Rwanda. To comprehend changes in the political awareness of Rwandans one needs to understand a role played in this transposition by political rituals, especially national holidays. The aim of the article is to determine to what extent the ritual nature of national holidays celebrations in Rwanda influence the society, especially in the context of traumatic events of 2004 and how politicians use these celebrations for the realization of current political goals.

Keywords: Rwanda, national holidays, political awareness, Rwandan politics